

DETERMINĂRI SOCIOLOGICE ALE COMPORTAMENTULUI CULTURAL

Rodica Atanasescu-Tușu

Cele mai multe dintre lucrările de circumscriere a fenomenului cultural încearcă și o precizare a funcțiilor sale sociale, subliniind, în acest fel, că valori culturale „în sine”, fără societatea care le-a creat sau pentru care ființează, nu sînt posibile. Momentul cel mai important, poate, al procesului cultural îl constituie momentul praxiologic, care semnifică asimilarea culturii, integrarea „în totalitatea praxisului social, realizarea funcției sale sociale, a rosturilor sale umane”¹. Unii sociologi au subliniat deja că, în domeniul culturii, este important, în primul rînd, a depista folosirea efectivă a bunurilor culturale, asimilarea acestora, a stabili în ce măsură creează opinii, comportamente. De altfel, în ultimul timp, s-a și renunțat la studiarea „lineară” a procesului cultural — instituții-public, mesaj-receptor — impunindu-se concentrarea, în mod special, asupra colectivităților beneficiare ale mesajelor culturale, asupra modalităților de creație (comportamentelor culturale). Se acreditează tot mai mult ideea că eficiența culturii poate fi urmărită în conduita profesională, cetățenească și familială, în opiniile și atitudinile oamenilor.

Din această perspectivă, individul, plasat la intersecția unei multitudini de mesaje culturale, pare a fi o imagine obișnuită a societății moderne. Mijloacele tehnice, de care dispune civilizația actuală, dau naștere unui adevărat flux cultural care semnifică circulația intensă, precum și crearea masivă a valorilor culturale, fapt implicînd posibilitatea, dar și necesitatea selecției lor. Ca urmare, „consumarea” unor anumite opere culturale va fi condiționată, direct sau indirect, de o multitudine de factori, de ordin individual și social. Deși dificilă, în condițiile în care conceptele din domeniul culturii suscită atîtea controverse, fiind, uneori, foarte generale și deci inoperante pentru cercetările sociologice, o încercare de stabilire a structurii noțiunilor este absolut necesară pentru investigațiile asupra comportamentelor culturale ale populației. În lucrarea de față, se are în vedere un sens restrîns al conceptului de comportament cultural respectiv modalitățile de reacție ale individului, în relație cu anumite valori culturale, cu un anumit „cadru cultural existent”. În acest sens, putem vorbi nu numai despre „comportament cultural” în general, ci și despre *comportamente culturale* (cinematografic, teatral etc.).

Asimilarea unor valori culturale și convertirea lor în opinii, atitudini, presupune, în mod obligatoriu, contactul indivizilor cu respectivele valori², deci orice comportament cultural înseamnă, mai întîi, un consum cultural și ca urmare se poate aprecia că *primul nivel de manifestare a comportamentului cultural îl reprezintă consumul cultural*.

Termenii („consum cultural”, „ofertă culturală”, „cerere culturală” etc.) surprind încă datorită analogiei, neacceptată în unanimitate, a modelului cultural cu cel economic. Dar, în multe țări, se utilizează pentru activitatea culturală categoriile analizei economice. Și, acest fapt se petrece, nu pentru că cercetătorii fenomenului cultural doresc „inovații”, cu orice preț, în domeniul lor, ci pentru că, în mod real, aplicarea noțiunilor („ofertă” și „cerere”, de exemplu) în domeniul cultural conduce la rezultate importante: face posibilă analiza riguroasă a structurilor existente, permite, în mai mare măsură, surprinderea publicului, a diversității lor, a exigențelor. Analiza fenomenului cultural, utilizînd categoriile economice, creează, de asemenea, posibilitatea integrării datelor care privesc dezvoltarea culturală, aceluia referitoare

¹ Al. Tănase, *Introducere în filozofia culturii*, București, Edit. științifică, 1968, p. 18—19.

² O asemenea afirmație nu intră în contradicție cu concepțiile, mai vechi și mai noi, potrivit cărora, în problema creării teoriei generale a comportamentului uman, cercetătorul nu poate să nu se refere la mecanisme biologice și la bazele fiziologice ale comportării. Și iată pentru ce: în marea majoritate a cercetărilor sociologice se consideră că procesele biologice reprezintă o constantă și ca urmare se studiază numai determinările sociale.

la cea economică, socială, educativă. Desigur, folosirea unui asemenea „limbaj” nu trebuie să împietzească asupra evidențierii unor exigențe specifice spiritului cultural.

Vom defini *consumul de cultură* ca o satisfacere a unor nevoi și aspirații umane, în contextul interacțiunii dintre acestea și un anumit „cadru cultural existent”. Deși foarte generală, definiția poate deveni operațională, prin precizarea conținutului „cadru cultural existent” și „nevoi și aspirații umane” și are — credem — meritul de a sublinia legătura indisolubilă dintre social și individual în consumarea valorilor culturale.

„*Cadru cultural existent*”, factor determinant al consumului cultural reprezintă totalitatea valorilor oferite individului sau, mai precis, cele la care el poate avea acces. Această sumă a valorilor culturale înseamnă ceea ce unii cercetători numesc „cultură obiectivă” și se consideră, pe bună dreptate, că existența ei creează posibilitatea abordării sociologice a fenomenului cultural³. Noțiunea de „cadru cultural” ni se pare mai flexibilă și mai operațională decât cea de „tablou sociocultural”, utilizată, în același sens, de Abraham Moles⁴. Acesta introduce conceptul de „tablou sociocultural”, făcând apel, la un altul, „memoria lumii” și „tablou sociocultural instantaneu”, ni se pare de cea mai mare importanță, întrucât, ea evidențiază faptul că, din totalitatea valorilor culturale existente în lume, prin canalele de transfer (radio, T.V., cărți etc.), individul are posibilitatea de a lua contact numai cu o parte din acestea. Conceptul nostru de „cadru cultural existent” înglobează, în afara mesajelor obținute, prin mijloace moderne de comunicație și pe cele rezultate din alte modalități, prin care individul are acces la cultură (instituții tradiționale, contacte umane etc.). Oricum, chiar astfel îmbogățit, „cadru cultural existent” nu se suprapune cu „memoria lumii”, întrucât, conceptul utilizat de Moles desemnează totalitatea valorilor culturale pe care le-a immagazinat omenirea.

Definind „cadru cultural existent” ca totalitate a valorilor culturale la care individul are acces, introducem ideea existenței mai multor „cadre culturale”, întrucât gradul de acces al indivizilor la cultură este diferit și condiționat de o multitudine de factori. Sau, cel puțin, trebuie făcută precizarea că, din punct de vedere al gradului de acces al individului, „cadru cultural” are două componente importante: prima se referă la valorile culturale specifice unei anumite comunități, colectivități, transmise prin mijloace proprii acestora (de pildă, teatre se găsesc numai în anumite localități, cultura populară aparține în general satului etc.), iar cea de a doua aparține unui ansamblu de comunități, națiuni, umanitate chiar (mijloacele de comunicare în masă pătrund mai în toate colțurile lumii, literatura universală se constituie într-un bun al omenirii etc.). Este adevărat că această distincție prezintă un anumit grad de relativitate, granițele dintre cele două componente nu sînt rigide, „democratizarea” culturii conduce la un acces, tot mai larg, la valorile culturale existente.

Din punct de vedere al tipului fundamental de interacțiune și al mijloacelor de comunare, în structura cadrului cultural, distingem trei componente⁵: 1. cadrul primar, caracterizat prin contacte informale; 2. cadrul instituțional, secundar, reprezentat de contacte directe, dar formale, aici încadrându-se transmiterea culturală prin mijloacele educației școlare, teatre, săli de concert; 3. cadrul contactelor indirecte care sînt stabilite prin mass media și sînt caracterizate prin surse de comunicare puternic formalizate. Se apreciază că fiecare din aceste elemente au forme specifice de comunicare. Acelea folosite în cadrul primar sînt temporare și directe (de pildă, spectacolul teatral) cele ale cadrului secundar sînt mai ales căi indirecte și temporare de comunicare (radio și televiziunea), al treilea cadru este exclusiv indirect (cărți, ziare, reviste, filme, discuri de muzică)⁶.

„Cadrul cultural” este condiționat, la un nivel foarte general, de gradul de civilizație la care a ajuns umanitatea, în mod particular, de gradul de dezvoltare al unei anumite comunități. În această situație, nu avem de-a face, cel puțin teoretic, cu doi factori separați, ci doar cu două aspecte ale aceluiași proces, dezvoltarea civilizației, în general, constituie o premisă importantă pentru dezvoltarea unei anumite comunități. Modul în care gradul de civilizație⁷ își

³ Ion Aluș, *Sociologia culturii (considerații metodologice)* în „Revista de filosofie”, nr. 10, 1969, p. 1187.

⁴ Abrahames Moles, *Sociodynamique de la culture*, Ed. Montou, Paris, 1971, p. 38.

⁵ vezi Constantin Schiffrin, *Comportament și opțiuni culturale ale tinerilor*, Raport de cercetare al Centrului pentru problemele tineretului, București, 1981.

⁶ *Ibidem*.

⁷ Conceptul de civilizație, ca și cel de cultură, are o multitudine de accepții și este extrem de controversat. Folosim noțiunea de „civilizație”, în interesul ei cel mai general, de dezvoltare materială și spirituală la care s-a ajuns, la un anumit moment dat.

pune amprenta asupra „cadrlui cultural” al unei comunități este ușor de evidențiat. De pildă, una din trăsăturile definitorii ale civilizației moderne este explozia mijloacelor de comunicare în masă, ceea ce permite democratizarea accesului la cultură. Datorită acestui fapt, „cadrlui cultural” al unei comunități rurale cuprinde unele elemente conținute și în structura celui din oraș (mass media, de exemplu), situația inimaginabilă pe o altă treaptă de dezvoltare umană.

De asemenea, *sistemul social-politic, tipul de relații sociale*, influențează formarea unui anumit cadru cultural. Corelația dintre politică și cultură nu este accidentală, exterioară, ci intrinsecă, exprimă o lege obiectivă a evoluției sociale⁸. Revoluția socialistă a impus transformarea valorilor culturale în bunuri ale întregului popor, a creat posibilitatea largului acces la acestea. Pe această linie, se acționează în vederea creării unui cadru cultural adecvat, propice realizării aspirațiilor umane, dezvoltării personalității.

Tipul de relații sociale determină și o anumită politică culturală, un ansamblu de practici sociale, conștiente și deliberate, de intervenții sau non-intervenții, avînd drept obiect satisfacerea nevoilor culturale, prin folosirea optimă a tuturor resurselor materiale și umane, de care societatea dispune, la un moment considerat. De altfel, s-a făcut deseori aprecierea că există o adevărată întrepătrundere, între dezvoltarea economică și cea culturală, cultura avînd o influență binefăcătoare asupra dezvoltării mijloacelor de producție și a omului înșiși, după cum, orice progres al bunurilor materiale contribuie la promovarea culturii, la eliberarea omului de servituțiile materiale, făcîndu-l disponibil pentru activitatea spiritului. Dezvoltarea mijloacelor de producție, pe de o parte, sistemul social politic, pe de altă parte, creează nu numai posibilitatea unor mijloace tehnologice perfecționate și, deci, a unui cadru cultural mai larg, dar influențează și nevoile și aspirațiile culturale ale oamenilor. Ch. de Lauwe spunea că aspirațiile culturale și educaționale trebuie legate de studiul condițiilor economice ale perioadei istorice în care sînt observate și că „aspirațiile culturale ale unui individ sînt întotdeauna legate de reprezentări și de sistemele de valori ale societății, ori, ale mediului social în care sînt implicate”⁹.

Sistemul social-politic poate determina o anumită atitudine generală față de cultură și culturalizare, de pildă, socialismul determină o veritabilă democratizare a culturii.

Tradițiile, concepțiile, reprezentările unei populații constituie, de asemenea, un factor de influență asupra cadrului cultural. (Cultura populară se constituie într-o parte indisolubilă a acestora). Ele sînt cele care contribuie la formarea unor modele culturale. Autorul, citat mai sus¹⁰, spune că „modelul cultural conține totdeauna un aspect de evaluare morală, căci el furnizează imagini ghid, permițînd a evalua realitățile și indicînd căile de acord”.

Modelele culturale au în ele înglobate tradițiile unui popor. Este important a căuta în fiecare cultură secretele vieții sale, imaginile sale, „cheia” dezvoltării ulterioare. În societățile preindustriale, arta este direct legată de viață. În Africa¹¹, de exemplu, termenul de „artă” nu are sens. Obiectele calificate, astăzi, drept artistice răspundeau necesităților de viață cotidiană; dănsurile, cîntecele nu erau dictate de preocupări artistice, ci de preocupări de muncă, de viață. Chiar civilizația occidentală a cunoscut epoci în care situația nu era foarte diferită. Marii constructori de catedrale, din evul mediu, erau anonimi a căror operă avea o funcție socială. Se opinează¹², din aceeași perspectivă, că noțiunea de „artă pentru elită” este depășită. Cultura emană din popor, pentru că se hrănește din sursele profunde ale conștiinței populare.

Încercarea de elaborare a unor modele culturale va trebui să țină seama de tradițiile unui popor, de acumulările experienței generațiilor sale. Aceste modele vor fi instrumente de analiză intelectuală, dar, în același timp, vor determina alegerea unei politici culturale care să permită realizarea obiectivelor fixate. Evident, sistemul social politic, gradul de dezvoltare economică își pun amprenta asupra unui model cultural. Orice schimbare a sistemului economic și social provoacă o anumită schimbare în sistemul de valori, o schimbare de modele culturale, o schimbare a punctelor de sprijin pe care individul le poate găsi în societate și universul său personal, afirmație care nu neagă, în nici un caz, influența tradițiilor unui popor asupra culturii sale.

În proiectarea unui model cultural trebuie să se țină seama de nevoile și aspirațiile culturale ale populației (chiar dacă și acestea sînt determinate social. Ele sînt elemente defi-

⁸ Colectiv : *Cultura socialistă în România*, București, Edit. politică, 1974, p. 19.

⁹ P. H. Ch. de Lauwe, *Pentru o sociologie a aspirațiilor*, Cluj, Edit. Dacia, 1972, p. 69.

¹⁰ *Ibidem*.

¹¹ *Réflexions préalables sur les politiques culturelles*, col. Politiques culturelles. Etudes et documents (A 15-a sesiune pentru studii de politică culturală). U.N.E.S.C.O., p. 14.

¹² *Ibidem*.

nitorilor ale comportamentelor culturale. Ca urmare, un al doilea concept, necesar pentru analiza „consumului de cultură”, îl constituie „nevoile și aspirațiile culturale”. Nevoile au suscitat multe discuții și au fost definite, în mod diferit, de economiști, psihologi, sociologi¹³.

Vom defini „nevoia de cultură”, ca necesarul de mesaje culturale pentru îndeplinirea unui anumit rol, pentru păstrarea unui anumit statut. Trebuie să menționăm aici că sîntem conștienți de faptul că astfel definite, nevoile și aspirațiile culturale apar sărăcite de coordonata psihologică, de mecanismul intim, intern. Facem însă precizarea că avem în vedere „operaționalitatea” definițiilor noastre, în cadrul unei investigații, din perspectivă sociologică, care-și dorește, în primul rînd, „măsurarea” fenomenelor.

Cercetările sociologice au surprins, în general, cererea culturală. Dar, există o anumită distincție între cerere culturală și nevoie culturală, aceasta din urmă putînd să rămînă în stare latentă și să nu se exprime sub formă de cerere. O populație nu poate să dorească decît ceea ce cunoaște. Pentru a înțelege nevoile sale culturale, trebuie a pune populația în prezența faptelor culturale, recunoscute astfel, a-i oferi posibilitatea alegerii, a o pune să indice preferințele sale.

Dacă este dificil a defini „nevoia culturală” și a o „măsura”, lucrurile se complică, și mai mult, în privința „aspirației culturale”. În general, se consideră că, diferența, între nevoi și aspirații, apare în dinamica dezvoltării sociale. Aceasta creează noi zone de interes, noi „nevoi”, aspirații. „Aspirația” este deci o nevoie în stare latentă. Ceea ce, la un anumit nivel de dezvoltare, reprezintă o aspirație, pe treapta următoare de evoluție, va deveni nevoie. Spunem însă că este foarte dificil a cunoaște nevoile culturale ale populației și că ceea ce cunoaștem, de obicei, sînt „cererile” ei în funcție de o anumită „ofertă”. Aspirațiile sale se vor fixa tot în funcție de „ofertă”.

Nevoile și aspirațiile culturale sînt determinate direct de poziția individuală în cadrul organizației sociale (inclusiv în cadrul grupurilor) precum și de anumite coordonate individuale (date personale, trăsături psihice particulare). Evident, nevoile și aspirațiile culturale sînt legate de sistemele socioeconomice, condițiile materiale, tradițiile, concepțiile, reprezentările unei populații. În felul acesta, există nu numai o interdeterminare directă între cadrul cultural al unei comunități și nevoile și aspirațiile ei culturale, dar și una indirectă, factorii care condiționează un anumit cadru cultural, condiționează și apariția nevoilor și aspirațiilor culturale ale populației. Acest fapt conduce la necesitatea unui „echilibru” între cadrul cultural existent într-o comunitate și nevoile și aspirațiile ei culturale.

În ce condiții pot apare „perturbații” ale echilibrului? O asemenea situație poate interveni în următoarele împrejurări: nevoile și aspirațiile culturale sînt generate de un alt cadru cultural decît cel cu care nu concordă, sau, statuturile și rolurile, îndeplinite de indivizi, generează nevoi și aspirații culturale mai ridicate decît cele corespunzătoare cadrului cultural existent. Evident, în mod logic, apare și situația inversă: cadrul cultural existent să ofere posibilități mai mari decît nevoile și aspirațiile culturale ale unei populații. În primul caz, putem vorbi de o „criză” a consumului de cultură (neexistînd un echilibru între „cerere” și „ofertă”), cadrul cultural existent nu corespunde nevoilor și aspirațiilor populației. Modificarea acestuia nu se face concomitent cu creșterea nevoilor comunității. Măsurile pentru implantarea unor instituții culturale trebuiesc luate înainte ca nevoile populației să devină acute. Evident, se impune depistarea, la timp, a unor asemenea fenomene. În situația în care cadrul cultural existent este mai larg decît nevoile și aspirațiile culturale ale unei comunități, consumul de cultură s-ar putea să meargă treptat spre un anumit „echilibru”, știindu-se că și nevoile și aspirațiile se pot dezvolta în momentul unei „oferte” mai mari. Oricum, din cele expuse pînă aici, se impune concluzia că potrivit dezvoltării unei comunități, concomitent cu creșterea nevoilor și aspirațiilor culturale, trebuie intervenit pentru crearea unui cadru cultural adecvat. O cercetare¹⁴ asupra „echilibrului” între cadrul cultural existent și aspirațiile și nevoile culturale, într-o localitate rurală, puternic dezvoltată, care urma a fi declarată oraș, a evidențiat un consum cultural „perturbat” datorită unei structuri necorespunzătoare a cadrului cultural existent, care nu se corela cu nevoile și aspirațiile culturale ale indivizilor. (Există o atracție deosebită pentru valorile mass media, intruct, instituțiile de cultură locală, cinematograful,

¹³ În sociologie, conceptele de „nevoie” și „aspirație” au constituit una din preocupările centrale ale lui Ch. de Louwe. În lucrarea citată (p. 11), el definește nevoia ca un „element interior care nu poate lipsi în funcționarea unui organism, cum este hrana, fie în viața socială a unei persoane în funcție de statutul său așa cum este o locuință potrivită, fie în viața unui grup social pentru a putea să existe și să-și mențină echilibrul într-o anumită structură socială, așa cum este sistemul de protecție pe care îl cer sindicatele muncitorești”.

¹⁴ Vezi: Rodica Atanasescu, *Methodologische Aspekte einer Untersuchung des Kulturellen Verhaltens* în „Forschungen zur Volks- und Landeskunde”, nr. 1/1976.

căminul cultural, biblioteca satisfaceau numai o parte din aspirațiile indivizilor). Această neconcordanță se explica, în primul rând, prin puternica dezvoltare a localității, prin schimbarea specificului ei (potrivit structurii ocupaționale putea fi considerată deja o localitate de tip urban), prin dinamica, în aceste condiții a nevoilor și aspirațiilor ei culturale. Menționăm că prin declararea acestei localități oraș s-a creat posibilitatea unui cadru cultural adecvat, a unui „echilibru” al acestuia cu cererile populației.

Prezentind o serie de factori care influențează consumul de cultură, considerați astfel cel puțin cu titlul de ipoteză, se impune evidențierea faptului că acesta pare să aibă și „legitimități” sale specifice. Încă din 1940, Bernard Berelson și Paul Lazarsfeld au pus la punct un model de explicare a comportamentului „consumatorilor”, în care noțiunea de interes cultural ocupă un loc central, alături de caracteristici sociodemografice, parțial explicative pentru expunerile diferențiate. Teoria expunerii „cumulative” „recouvremment d'audience” (overlapping audience) sau tendința către „totul sau nimic”, în domeniul mass media pare a avea forță de lege. Ea se traduce prin postularea principiului expunerii identice la fiecare din mijloacele de comunicare în masă. La un înalt consum de mesaje radio și de cărți corespunde un înalt consum de periodice, ziare și de filme.

Cercetări ulterioare, în această direcție, au arătat că legea nu acționează numai în cadrul mijloacelor mass media. J. L. Aranguren spune, de pildă, că indivizii, multă vreme, au căutat surse bune de informație și, negăsind, fac apel, rind pe rind, sau simultan la radio, carte, televiziune, fără a neglija, acolo unde există, apelul la mijloace de difuzare mai vechi.¹⁵

Cercetările noastre¹⁶ ne-au condus spre aceeași concluzie a cumulativității consumului cultural, care pare să țină scama de mișcarea internă proprie acestui proces. Deci nu se poate vorbi de un conflict de receptare a mesajelor provenite din surse diferite, ci de „complementaritate”, adică, consumul dirijat spre o anumită sursă presupune și receptarea mesajelor transmise de alte mijloace culturale. Este adevărat că în literatura de specialitate s-a discutat foarte mult despre diferența care există între mijloacele moderne (radio, televizor, etc.) și instituțiile tradiționale (teatre, muzee, biblioteci), primele constituind, în mod cantitativ, o cale de acces la cultură mult mai importantă. Rezultatele obținute de noi în urma unor investigații¹⁷ ne fac să afirmăm că între formele tradiționale și cele moderne nu există o ruptură (publicul consumator al mesajului cultural sub forma sa tradițională este consumator și al formei sale moderne).

¹⁵ J. L. Aranguren, *Sociologie de l'information*, Hachette, Paris, 1967, p. 25.

¹⁶ R. Atanasescu, *Aspecte ale comportamentului cultural al populației sibiene* (I, II, III, IV) în „Transilvania” nr. 5, 6, 7, 8, Sibiu, 1973.

¹⁷ *Ibidem*.